

ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 369.032

Нурматова Гулсайра Асановна,
кандидат политических наук, доцент,
зав. кафедрой ГМСКНУ им.Ж.Баласагына

Нурматова Гулсайра Асановна,
саясий илимдердин кандидаты, доцент,
Ж.Баласагын атындагы КУУнунММК кафедрасынын баишчысы
Nurmatova Gulsaira Asanovna
Candidate of Political Science, Associate Professor;
head Department of HMSKNU named after J. Balasagyn

Жуманазарова Элина
магистрант, КНУ им. Ж.Баласагына

Жуманазарова Элина
магистрант, Ж.Баласагын атындагы КУУ

Асаматова Нургиза
магистрант, Ж.Баласагын атындагы КУУ

Асаматова Нургиза
магистрант, КНУ им.Ж.Баласагына

Т.УСУБАЛИЕВДИН ДООРУНДАГЫ ЖАНА АЗЫРКЫ КЕЗДЕГИ МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ

Аннотация. Макалада Т.Усубалиевдин доорундагы жана азыркы кездеги мамлекеттик башкаруу боюнча айырмачылыктарын, окшош жактарын салыштыруу анализи жүргүзүлгөн.

Негизги сөздөр: Мамлекеттик башкаруу, Т.Усубалиев, Жогорку Совет, Жогорку Кенеш, Эл комиссарлары, министрликтер, мамлекеттик орган, кадрлар ж.б.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В ЭПОХУ Т.УСУБАЛИЕВА И В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ

Аннотация. В данной статье авторы провели сравнительный анализ: общее и специфическое в государственном управлении в эпоху Т.Усубалиева и в настоящее время.

Ключевые слова: Государственное управление, Т.Усубалиев, Верховный Совет, Жогорку Кенеш, Народный Комиссариат, министерство, государственный орган, кадры и др.

STATE ADMINISTRATION IN THE EPOCH OF T.USUBALIEVA AND PRESENTLY

Abstract. In this article author conducted a comparative analysis: common and specific in state administration in the epoch of T Usubalievand presently.

Keywords: Management, T Usubaliev, Supreme Soviet, Жогорку Кенеш, Folk Commissariat, ministry, public organ, shots of and other.

Кыргызстан тез өнүгүп бараткан жаңы дүйнөдө өз ордун табууга тийиш. Соңку жылдары Кыргызстандын коомдук, саясий жана экономикалык турмушунда өлкөнүн келечегин аныктай турган маанилүү өзгөрүүлөр болуп жатат. Кыргызстандын жаңы тарыхында мамлекеттүүлүктү калыбына келтирүүгө, өз экономикасын түзүүгө жана улуттук маданиятты кайра жаратууга алгачкы кадамдар XX кылымда мурдагы Советтер Союзунун курамында жасалган. Элибиз совет мезгилинин учурунда көптөгөн өнүгүүгө жетишкен [7].

Кыргызстандагы партиялык-мамлекеттик жетекчилик 1961-жылдан тар-гып Т.Усубалиевге өткөн. Партиялык мамлекеттик жогорку бийликтин эркине баш ийбөө, өз алдынча маселе чечүү эмнеге алып келээрин түшүнгөн Т.Усубалиев өзүнүн ишмердигинде жогорку бийликтин айткандарын так аткарууга милдеттүү болгон. 1960-жылдан баштап Кыргыз ССРинин мамлекеттик бийлигинин аткаруу жана тескөөчү жогорку органы болгон Кыргыз ССР Министрлер Совети республиканын социалдык экономикалык жактан өнүгүшүнө көп көңүл бурушкан. Республиканын эл чарбаланын мамлекеттик жана жергиликтүү бюджеттерди ишке ашырууда, республиканын таламдарын жактоодо активдүү аракеттерди жасаган [3]. Колхозчулардын эмгегин ай сайын же квартал сайын авансалоо, колхоздогу эмгеги үчүн аларга кошумча акы төлөө тартиби киргизилген. Көрүлгөн чаралар Кыргызстандын айыл чарбасын өнүктүрүүгө өбөлгө болгон. Колхозчулар өндүрүштү көтөрүү үчүн кызыгуу менен эмгектенишкен.

Совет доорунда мамлекеттик башкарууда кадр саясатынын үлгү ала турган жакшы жактары көп болгон. Бирок, ошону менен катар анын кемчиликтери болгон эмес деп да айтуу туура эмес. Ал учурда кадрларды өзгөчө сын ченемдери боюнча баалашкан. Мисалы, кызматка сөзсүз айыл чарбасынын адистери, агрономдор, зоотехниктер келиши керек дегендей. Анан

издеген кадрды тапкандан кийин, кокус ал ошол кызматка даяр болбой калса, кайра аны алдыга түртүп, желөп-таяп тарбиялап алчу. Анткени, “жакшы кадрлар бардыгын чечет”, - деген сөздү ураан катары эсептелген. Совет доорунда деле эт менен челдин ортосунда жүргөн, эптеп эле күн көрүп жаткан айыл чарбалары же болбосо башка өнөр жай ишканалары көп болгон. Бирок, ошондой жерге иш билген, мээнеткеч, таза иштеген кадр барса, кадимкидей жылыштар болуп, онолгон. Ал учурда мамлекеттин колунда бере турган эч нерсеси жок болсо дагы тартип күчтүү болгондуктан, эл менен иш алып баруу жакшы жүргөн.

Совет мезгилинде алдын ала тактап айтканда 5 жыл мурун эле кадрлардын резерви түзүлчү. Чарбаларда жана башка мамлекеттик мекемелерде жакшы иштеген, жыйналыштарда ачык сүйлөгөн активдүү кыз-жигиттерди байкап, тандап алынчу. Андан тышкары, кадрларды кандайдыр бир жумушка бекитээрде, анын ишин жана жүрүш-турушун талкуулап иликтенген.

Мисалы, бир жаранды кызматка дайындаш үчүн, аны алгач райкомдун бюросу карап, андан кийин жыйналыш жасап, кийин ЦКда талкуулап, кыскасы 3-4 электен өткөрчү. Мына ошондо гана ал кадр эл алдындагы жоопкерчилигин сезип, жакшы иштеп берчү.

Совет доорунда кадрларды түндүк-түштүк, чыгыш-батыш кылып аралаштырылчу. Мисалы, Нарындыктарды Ошко, Оштогу кадрларды Нарынга, Таластыктарды Чүйгө, Чүйдү Таласка алып барып [4].

Мамлекеттик башкарууда Жогорку Совет эң жогорку бийлик органы болгон. Кыргызстандын Конституциясында жазылгандай, СССРдин Конституциясында да мамлекеттик бийлик элге таандык деп жазылган. Эл ал бийлигин өздөрү шайлаган депутаттары аркылуу жүргүзөт. Ал депутаттар жергиликтүү Советтерден баштап, СССРдин Жогорку Советине чейин эл тарабынан түз шайланып, өз шайлоочуларынын алдында мезгил-мезгили

менен отчет берип турушчу. СССРдин Жогорку Совети 2 палатадан туруп, анын бири Союз Совети деп аталып, СССРдин бүт аймагы бирдей округдарга бөлүнүп, ошолордон бирден гана депутат шайланып келип турчу. Ал эми Улуттар Советине болсо ар бир союздук республикадан 11ден, автономиялык республикадан 5тен жана башка автономиялык түзүлүштөрдөн болуп отуруп, Союз Советинде канча депутат болсо, ошончо депутат шайланчу. Эки палата отурумун бирге жүргүзүп, чечим кабыл алчу.

Жогорку Совет СССРдин Министрлер Советин (аткаруу бийлигин) түзүп, анын Төрагасын, министрлерин жана мамлекеттик комитеттеринин Төрагаларын бекиткен, Жогорку соттун курамын, Башкы прокурорду жана мамлекеттик банктын жетекчисин дайындоочу. Бул органдар жана кызмат адамдары 5 жылга бир дайындалышып, бирок жыл сайын отчет берип турушкан. Жогорку Советтин палаталарынын Төрагалары кезек-кезеги менен Жогорку Советтин отурумдарын алып барып турушкан.

Жогорку Советтин сессияларынын аралыгында Жогорку Советтин иштерин анын Президиуму аткарып турган. Президиум мыйзамдык күчкө ээ болгон Указдарды чыгарып турган жана ал Указдар Жогорку Советтин кезектеги сессияларында мыйзам катары кабыл алынып турган.

Кыргызстан унитардуу республика болгондуктан бир эле палаталуу Жогорку Советти түзүп, анын 350 депутаты болгон. Бул депутаттарды шайлоо үчүн Кыргызстан 350 шайлоо округуна бөлүнүп, ар бир округдан бирден депутат шайланып турган. Кыргызстандын Жогорку Совети Кыргызстандагы эң жогорку бийлик органы болуп, жылына эки жолу өзүнүн сессиясына чогулуп, республиканын бардык маселелерин, анын ичинде өкмөттү түзүү, Жогорку соттун судьяларын жана Башкы прокурорду дайындоо, алардын отчетун угуп, баа берүү сыяктуу маселелер. Мындан сырткары, жергиликтүү Советтердин баа-

рынын чечимдерин жокко чыгаруу укуктары да берилген. Кыскасын айтканда, бийлик толугу менен Жогорку Советтин колунда болгон. 1936-жылы кабыл алынган Конституциянын 80-беренедө союздук республикалардын Элдик Комиссарлары Жогорку Советтин алдында отчет беришкен, ошондой эле 83-беренедө Элдик Комиссарлардын курамы Жогорку Совет аркылуу түзүлөт деген [1].

Совет системасынын эң жетишпеген жери, анын кемчилиги болуп, мамлекетте бир партиялуу системанын орношу эле. Коммунисттик партия кимди депутаттыкка көрсөтүүнү, кимди шайлатууну шайлоодон мурун эле чечип койчу. Ошондой эле, Жогорку Советтин да, жергиликтүү Советтердин да чечимдерин адегенде Коммунисттик партиянын тийиштүү комитеттеринин бюросунда карап, чечим кабыл алгандан кийин гана Советтердин сессияларына алып чыгышчу. Ошондуктан Коммунисттик партияда болбой туруп же анын колдоосуна ээ болбой туруп бийликке жетүү мүмкүн эмес эле.

Бирок, КПССтин башкы катчылыгына М.С. Горбачев келгенден кийин шайлоо бир топ либералдашып, депутаттыкка кандидат болуп каалоочулар барышып, эл кабыл алса шайланып келе баштаган. Кыргызстандын 12-чакырылыштагы Жогорку Совети мына ошондой шайланып, депутаттардын көпчүлүгү өз каалоолору менен келгендиктен, ал Жогорку Совет тарыхый чечимдерди кабыл алууга жетишти [5].

Кыргызстанда мамлекеттик башкаруу тармагын реформалоонун биринчи баскычы 1990-жылдардын башынан башталды. Административдик реформанын биринчи баскычында өлкөдө Эсептөө палатасы түзүлдү, мамлекеттик кызмат, мамлекеттик сатып алуулар жөнүндөгү мыйзамдар кабыл алынды, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары түзүлдү, инвестицияларды тартууга бөгөт койгон бюрократиялык көрүнүштөрдү жоюу өндүү аракеттер көрүлдү.

Кыргызстан көз карандысыздыкты алгандан бери чоң өзгөрүүлөр болду – өлкө экономиканын рыноктук системасына өтүү, жеке менчик, муниципалдык жана башка менчиктин түрлөрү пайда болду.

2021-жылы кабыл алынган Конституциянын негизинде Кыргызстан – президенттик башкаруу формасына өткөн. 66-беренде Президент - мамлекет башчысы, жогорку кызмат адамы жана Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигин жетектейт. Президент элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин камсыз кылат. Президент Конституциянын, адамдын жана жарандын укуктарынын жана эркиндиктеринин кепили болуп саналат. Президент мамлекеттин ички жана тышкы саясатынын негизги багыттарын аныктайт. Мамлекеттик бийликтин биримдигин, мамлекеттик органдарды координациялоону жана өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылат. Президент ички жана эл аралык мамилелерде Кыргыз Республикасынын атынан чыгат. Кыргыз Республикасынын эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн коргоо боюнча чараларды көрөт.

70-беренде Президент:

- 1) Министрлер Кабинетинин түзүмүн жана курамын аныктайт;
- 2) Министрлер Кабинетинин Төрагасын, анын орун басарларын жана башка

мүчөлөрүн Жогорку Кеңештин макулдугу менен дайындайт;

3) Министрлер Кабинетинин Төрагасынын, анын орун басарларынын жана башка мүчөлөрүнүн кызматтан кетүү жөнүндө өтүнүчтөрүн жана аларды кызматтан кетирүү жөнүндө чечимди кабыл алат;

4) өзүнүн демилгеси же Жогорку Кеңештин, Элдик Курултайдын сунушун эске алуу менен Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүн жана аткаруу бийлигинин башка органдарынын жетекчилерин мыйзамга ылайык кызматтан бошотот;

5) аткаруу бийлигинин башка органдарынын жетекчилерин кызматка дайындайт жана бошотот;

6) жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчыларын кызматка дайындайт жана бошотот;

7) Президенттин Администрациясын түзөт;

8) Коопсуздук кеңешти түзөт жана жетектейт;

9) Мамлекеттик катчыны кызматка дайындайт жана бошотот;

10) Балдар укугу боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдү кызматка дайындайт жана бошотот [2].

Азыркы учурда Кыргызстанда 5 тепкичтүү мамлекеттик башкаруу орун алууда:

1. Президент. 2. Өкмөт. 3. Облустагы ыйгарым өкүлчүлүк органы. 4. Аким. 5. Айыл-өкмөтү.

1961-1980 жана 1991-2021 жылдардагы мамлекеттик башкарууну

салыштыруу

1960-1980-жж.	1991-2021-жж.
Тоталитардык режим	Демократиялык режим
Пландык экономика-5 жылдык план	Базар экономикасы
Бир партиялуулук Советтер Союзунун коммунисттик партиясы	Көп партиялуулук-100дон ашык саясий партиялар

Мамлекет башчы кызматка дайындалат	Мамлекет башчы кызматка шайланат
Мамлекеттик кызматка дайындоо жолу менен келе алышат	Мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарга-шайлоо, конкурс, дайындоо жолдору менен келе алышат.
Элдик Комиссарлары Жогорку Советтин алдында отчет беришкен, ошондой эле Элдик Комиссарлардын курамы Жогорку Совет аркылуу түзүлгөн	Жогорку Кенеш Өкмөттүн түзүмүн жана курамын аныктайт, мыйзам чыгарат, республикалык бюджетти бекитет

1961-1980-жылдардагы жана азыркы кездеги мамлекеттик башкарууну салыштырууда окшош жактары жана айырмачылыктары дагы бар. Ошол кездеги Совет доорундагы кадрларды кызматка алуу ыкмасын азыр колдонсо жакшы болоор эле,

мамлекеттик мекемелерде жакшы иштеген, жыйналыштарда ачык сүйлөгөн активдүү кыз-жигиттерди байкап, тандап алса. Андан тышкары, кадрларды кандайдыр бир жумушка бекитээрде, анын ишин жана жүрүш-турушун талкуулап иликтенсе.

Адабияттар

1. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г.)
2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жылдын 11-апрелинде Референдумда (КР 2021-жылдын 5-майындагы Мыйзамы менен колдонууга киргизилди)
3. Ата Мекендин тарыхы: Окуу-усулдук курал. /Түз.: Каниметов А., Майкаданова Н. К. Тыныстанов ат. ҮМУ. - Каракол, 2016. – 45б.
4. Жамин Акималиев. “Жаштарды быша элек дешет, бышмак түгүл өтүп кеткен” / ММКызмат № 3-4 (04) 10-июль 2013-ж.
5. Чолпонбаев М. “Парламенттик башкаруу жаңылык эмес”, «Кыргызстанды сактоо» кыймылынын теңтөрагасы//http://presskg.com/el_s/11/0208_7.htm
6. Азиза Турдуева. Кыргызстандагы мамлекеттик башкаруу реформасынын журушу// <https://www.azattyk.org/a/1219512>.
7. Мамлекеттик башкаруу // <https://ky.wikipedia.org/wiki/>